

SZEMLE

PRÓBÁLJUK KEMÉNYEBBEN

Az oktatási reformok konjunktúráját éljük. A legutóbbi évtized során mindenre elszánt jobboldali és baloldali, liberális és tekintélyelvű kormányok valamennyien hozzáálltak, hogy átszervezzék iskoláikat, és újjáalakítsák egyetemeiket.

1980-ban Szingapúr nyilvánosságra hozta terveit, amelyekből világosan kiderül, hogy a teljesítményelvű (meritokratikus) modellt kívánja követni. Négy évvel később a Japán Oktatási Minisztérium felállította az Oktatási Reformokat Előképzítő Nemzeti Tanácsot. 1988-ban Anglia azzal, hogy új nemzeti tantervet léptetett életbe és piaci alapokon szervezte újjá az iskolák finanszírozását, importálta a reformörületet nyugatra.

Georges Bush és *Bill Clinton* egyaránt kiállt az iskolák finanszírozását érintő gyökeres változtatások mellett. Az oktatási reform Franciaországtól Dél-Koreáig, Ausztráliától Németországig mindenütt a levegőben van.

Ebben az áttekintésben arra teszünk kísérletet, hogy szélesebb összefüggésrendszerbe helyezzük ezt a tevékenykedést, s feltegyük a kérdést: helyesen teszik-e a kormányok, hogy ennyi időt és pénzt fektetnek az oktatás ügyébe? Megpróbálunk továbbá az elemzés fénykörébe vonni két örökzöld vitatémát: „Mi tesz sikeressé egy iskolát?” és „Mit lehet tenni az iskolai kudarcok csökkentése érdekében?” Végül rangsoroljuk a világgazdaság jelenlegi három főszereplőjét – Európát, Amerikát és az ázsiai tigriseket – aszerint, hogy mennyire képesek nemzeti munkaerjük iskoláztatására és milyen mértékben képesek a legtermelékenyebb gazdasági ágazatok megtartására.

A reformörület az oktatásügynek a politikai életben belül elfoglalt pozícióváltozását is tükrözi. Egy fél évszázaddal ezelőtt, ha valakit oktatási miniszterré neveztek ki, tisztában volt vele, hogy nemigen viheti többre. Ma oktatási miniszternek lenni egy felfelé ívelő karrier egyik állomását jelenti. *Margaret Thatcher* számára az oktatási tárca számolyként szolgált a miniszterelnökség eléréséhez. *Bill Clinton* első alkalommal azzal vívta ki az amerikai sajtó érdeklődését, hogy reformokat vezetett be Arkansas állam iskoláiban. *George Bush*

úgy próbálta ellensúlyozni a belpolitikai tevékenységét semmittevésnek minősítő közvélekedést, hogy „oktatáspárti elnöknek” nevezte ki magát.

Némely politikusok igen kifinomult érzékkel előre látják azt, hogy mi fog lezajlani a törvényhozáásban és a tanácskozótermekben. A multinacionális cégek ügyvezető igazgatói mélyenszántó tanácskozásokat tartanak a szakképzettség hiányáról és a képzési stratégiákról. A mértékadó napilapok és a fajsúlyosabb képes magazinok oldalakat szentelnek az oktatás és a nemzeti versenyképesség ügyének. A szavazók – szerte a fejlett világban – az oktatás kérdését az általuk fontosnak tartott témák listájának élére helyezik.

Ennek a változás iránti élénk érdeklődésnek az eredete még a 60-as évekbe nyúlik vissza, amikor az elitképzés tömegképzéssé történő átalakítása volt a célkitűzés. Az oktatással kapcsolatos viták alapfogalmai azonban időközben megváltoztak. A kormányok jelenleg az oktatást nem a fogyasztási javak, hanem a termelési tényezők között tartják számon. Egyre kevésbé hajlandók arra, hogy közpénzekből támogassák az olyanfajta „úriemberképzést”, amelyre a humántárgyak túlsúlya, és az önmagáért való tanulás a jellemző. Az egyenlőség megteremtésével kapcsolatos lelkesedésük ugyancsak a múlté.

Elsősorban a költségek és az oktatás minősége áll érdeklődésük előterében. A Nyugat és a Kelet egymással ellentétes irányból jutott el a minőség kérdéséhez. Angliában és Amerikában a konzervatív kormányzatok szembefordultak a gyermekközpontú irányzattal, és sürgették a visszatérést a hagyományokhoz. Több magolást óhajtottak és kevesebbet azokból az önkifejezést szolgáló irodalmi próbálkozásokból, amelyek az amerikai egyetemeken bevett képzési módszereknek számítottak. Kelet-Ázsiában a kormányzatok ma úgy vélik, hogy a mennyiséggel kapcsolatos problémákat megoldották. Helyette inkább az oktatás minőségi színvonalának emelését vették célba, különösen a letehetősebbek képzésének javítását. Ebből ered az irodalmi próbálkozások ösztönzésének a jelenlegi divatja Kelet-Ázsiában.

A kormányok ma világszerte minden eszközzel igyekeznek kikényszeríteni az oktatás szereplőiből, hogy az oktatásra fordított pénzek megtérül-

jenek, hogy a kiadások mérlege a drága egyetemi képzés helyett inkább a kevésbé költséges, rövidebb tanulmányi idejű, szakmai képzést nyújtó főiskolák javára billenjen. Arra ösztönzik az intézményeket, hogy növeljék a magánszektorból származó bevételeiket, hogy vezessenek be az oktatás piacosítása irányába mutató olyan reformokat, mint például a fejkvóta vagy a leendő felhasználók bevonása a költségviselésbe, s hangsúlyozzák az oktatási intézmények nagyobb pénzügyi felelősségvállalását. Burjánzik az iskolai eredményeket bemutató versenytablók és a teljesítménymutatók szerkesztése, amelyek kellő mértékben komplikáltak ahhoz, hogy a modern egyetemek számtalan tevékenységét át tudják tekinteni.

A kormányzatok érdeklődésének súlypontja az általános jellegű oktatás felől a szakmai képzés irányába tolódott el. Amíg a 60-as évek oktatási reformja az egyetemet vette célba, jelenleg a szakképzéssel foglalkozó felsőfokú iskolák állnak a reformerek érdeklődésének előterében. A műszaki újdonságok megjelenése és a demográfiai trendek alakulása egyaránt arra sarkallja a kormányzatokat, hogy magasabb szintre emeljék a munkaerő képzettségét. A számítógépes technológia előretérése azt jelenti, hogy a foglalkoztatási hierarchia alján lévő dolgozók közül is sokaknak meg kell tanulniuk a számítógép használatát. Az európai népesség fokozatos előregedése, illetve a népesség növekedési rátájának érezhető lassulása Amerikában szintén azt jelenti, hogy a vállalatoknak a jövőben ahelyett, hogy új munkaerőt toborozniuk, gondoskodniuk kell majd meglévő munkásaik továbbképzéséről.

Ugyanakkor a megszerzett szaktudás érvényességi ideje egyre rövidebbé válik. Vagyis a kormányok ezután nem számolhatnak azzal, hogy az oktatás az egyetem után véget ér, nem is szólva a középiskoláról. A felsőoktatási intézményeknek meg kell tanulniuk, hogy hogyan kell felnőtteket képezni, különösen azok esetében, akik már évek óta elhagyták az iskolapadot. A vállalatok kénytelenek lesznek komoly összegeket szánni az átképzésre. Az egyetemeknek pedig végzett hallgatóik számára rendszeres továbbképző kurzusokat kell majd szervezniük.

Azonos célok, különböző eszközök

A szükségletek hasonlósága ellenére sem alakult ki egyetértés az oktatás fejlesztésének módját illetően. Számos jeles reformer egymással szembenálló megoldásokat sürget.

A legátfogóbb reformprogramot az angol kormány valósította meg 1988-tól kezdődően. Ez egyfajta keveréke a centralizációnak (kötelező nemzeti tanterv, a helyi oktatásirányítás szerepének csökkentése) és a versenynek (érdekeltségű teték az iskolákat a diákokért való versengésben, a diákokokat pedig a tanulmányi eredményért folyó versenyre ösztönözték). Ez a program sok utánzót és reménybeli követőt vonzott magához. Svédország belső piaccá szervezi át iskolarendszerét. Dánia a műszaki szakképzés területén bevezette a fejkvóta-rendszert. Szingapúr az iskolák egymás közötti vetélkedésének ösztönzésére hozzákezdett teljesítményeik pontversenyben összemért értékelésére. Az amerikai reformerek az oktatási utalványrendszer és az egységes vizsgarendszer bevezetését szeretnék elérni.

Más reformerek ezzel éppen ellentétes célokért dolgoznak. Dél-Koreában és Japánban az oktatási minisztériumok a helyi hatóságokra kívánják átruházni az irányítási jogot. Japánban az oktatás irányítói határozottan ellenzik az iskolák egymás közötti pontozásos versenyét. Mindazonáltal ha a kormányok nem is értenek egyet abban, hogy merre kellene haladni, abban közös a véleményük, hogy reformokra van szükség. Jól teszik-e vajon, hogy ennyi időt és energiát szentelnek ennek az ügynek? Valóban megtérül mindaz, amit az oktatásba fektetnek, vagy csupán a professzorok rábeszélő ereje ragadta magával a politikusokat?

Emberi tőke

A válasz: igen, az oktatás megtérül. Az erény csupán a mennyországban nyeri el méltó jutalmát, az oktatás már a földön kiegyenlíti a számlát. Bár-hogy is, az oktatás nagyon is kifizetődő befektetés.

Állást biztosít. Minél több időt fordít valaki a tanulásra, annál kisebb az esélye annak, hogy munkanélküli segílyre fog szorúlni. Amerikában 1989-ben a középfokú képzés első fokozatánál alacsonyabb végzettséggel rendelkező népesség 9,1%-a volt munkanélküli, ezzel szemben az egyetemi végzettségűeknek csupán 2,2%-a. Japánban ugyanezek az adatok 7% illetve 2,3%. Az iskolában sikertelen emberek a 80-as évekre egyre nagyobb nehézségekkel találják szemben magukat. Az elmúlt harminc év során minden egyes gazdasági visszaesés egyre nagyobb arányban taszította a képzetlen munkaerőt a munkanélküliségbe, s a visszaesést követő egyes fellendülési időszakokban már egyre kisebb és kisebb arányban térhettek vissza a munkaerőpiacra.

Vagy vegyük például a jövedelmeket. Aligha meglepő, hogy a magasabb képzettségűek mindig gazdagabbak voltak, mint az alig iskolázottak. De a két réteg közötti szakadék folyamatosan növekszik. 1980-ban egy főiskolát végzett, tíz éve a pályán lévő amerikai 31%-kal keresett többet, mint egy ugyanazon korosztályhoz tartozó, csupán középiskolát végzett személy. 1988-ra ez a különbség már 86%-ra növekedett. A 80-as évek folyamán egy főiskolát végzett amerikai férfi reáljévedelme 10%-kal növekedett, egy középiskolát végzetté 9%-kal csökkent, és ha valaki nem fejezte be a középiskolát sem, akkor jövedelmének csökkenése elérte a 12%-ot. A főiskolát végzettek megvalósíthatják az "amerikai álmot", többet kereshetnek a szüleiknél. A középiskolából lemorzsolódottak átlaga ezt nem fogja elérni.

Vagy vegyük a jövőt érintő kilátásokat. Úgy tűnik, hogy a fiatalkori iskolai sikerek emelkedő mértékben kamatoznak a felnőttkor során. Akik korán kimaradnak az iskolából, azok nem élvezhetik a fizetési ranglista előnyeit sem, az egyetemeket végzettek nemcsak hogy a felemelkedés lépcsőfokainak sokaságát láthatják maguk előtt, de azt is tapasztalhatják, hogy a felfelé vezető egyes fokok egyre jövedelmezőbbek. A jól képzett emberek olyan állásokhoz jutnak, amelyek további képzési lehetőséget biztosítanak számukra, miközben az iskolázatlanok elől el van zárva annak lehetősége, hogy szakmai képességeiket fejlesszék.

A munkaadók – szerte a fejlett világban – arról panaszkodnak, hogy a szakképzett munkások hiánya gátolja a gazdasági növekedést. Az iskolák és az egyetemek képtelennek mutatkoznak arra, hogy megfelelő számú, alaposan kiképzett és technikailag megfelelően felkészített munkaerőt bocsássanak ki. A hiány kettős: mennyiségi és minőségi.

A nem szakképzett munkaerő – kellő iskolázottság hiányában – nem képes betölteni a rendelkezésre álló állásokat. Hiányzik az összhang az emberek képzettsége és az ipar által igényelt szaktudás között. Az egyetemek továbbra is ontják a humán-képzettségű diplomásokat, miközben gyorsan nő a természettudományos képzettségű szakemberek és a mérnökök iránti igény. A napjainkban is tartó gazdasági visszaesés közepette semmi jele annak, hogy ez a képzettségi deficit megszűnőben lenne. Minden fejlett ország a szakképzetlen munkaerő iránti kereslet jelentős csökkenését, és a szakmunkások, magasan képzett ügyvitelszervezők, természettudományos képzettségű szakemberek iránti kereslet jelentős mértékű növekedését jósolja.

Vigyázat: szakadék!

Miért vált a képzettség gazdasági előnnyé, tőkéné a fejlett országokban? Miért növekszik egyre a szakképzettség hiánya, miközben gyorsan emelkedik a munkanélküliek száma? A válasz két szóban is megadható: globalizáció és automatizáció. A globalizáció annyit jelent, hogy az alacsony termelési költségek munkákat kihelyezik a szegényebb országokba, vagy azokba a régiókba, ahol olcsóbbak a termelési költségek. Az automatizáció pedig azt jelenti, hogy azokat a munkákat, amelyek a gazdagabb országokban maradnak, egyre inkább gépek végzik el az emberek helyett. Az automatizáció, amelynek első hulláma a gyártóipart érintette, ma a szolgáltatóiparban zajlik, néha kiváló eredményt produkálva (mint a pénzváltó automaták esetében), időnként azonban csúfos kudarccok közepette (mint például a hulladékfeldolgozás esetében).

A szellemnek az izomerő felett aratott győzelmében semmi új nincs. A gazdagabb országok kitartó munkával érték el, hogy népességük egyre nagyobb arányban végez olyan munkát, amelyben a szellemi, nem pedig a fizikai teljesítőképesség a meghatározó. Több mint egy évszázada már, hogy a szüntelen technikai fejlesztés és a folyamatos gazdasági terjeszkedés új, nagyobb szellemi felkészültséget igénylő munkahelyeket hoz létre, ahol egyre jobban képzett munkaerőre van szükség. Ezzel párhuzamosan a reáljövedelmek emelkedése és a jólét általánosabbá válása megnövelte a kifinomultabb termékek és szolgáltatások iránti keresletet. Azok az emberek, akik gazdaságilag sikeresek, munkát adnak más embereknek pénzügyeik intézése és különféle hóbortjaik kielégítése céljából.

Az elmozdulás a szellemi munkakörök irányába az elmúlt évtized során felgyorsult, főként az informatika fejlődésének hatására. Egy évtizede még sokan aggódtak, hogy a számítástechnika alkalmazása következtében elbuzul a munkaerő, hogy a gépek fognak gondolkodni és a dolgozók csupán bámulják majd e folyamatokat. Valójában ennek az ellenkezője történt. Az informatika megjelenése nem csupán a gépeket megalkotó és fejlesztő mérnökök, vagy a gyakorlati alkalmazással foglalkozó menedzserek és termelésirányítók iránti keresletet növelte meg. A munkafolyamat minden szereplője számára szükségessé tette a hozzáértést. Ahhoz, hogy az intelligens gépekből a lehető legtöbbet lehessen kihozni, szellemileg is kiművelt munkások kelljenek.

Az ember a gyáriparban

A termelés szervezésének új módjai is a képzettség növelését igénylik. A legutóbbi kilencven évben az üzemek zöme bevezette a tömegtermelésnek azt a rendszerét, amelyet feltalálója után *taylorizmusnak*, illetve a rendszert tökéletesítő személy neve alapján *fordizmusnak* is neveznek. Ez két egyszerű alapelvre épül: a munkamegosztásra (amelynek során a bonyolult munkát egyszerű műveletekre bontják fel) és az irányítói teljhatalomra (amely a menedzserekre ruházza a stratégiai döntések jogát, és a munkásoktól elvárja az utasítások követését). Ez a rendszer nem sok hasznát veszi a közoktatásnak, mivel a munkásokat csupán egy nagy ipari gépezet egyszerű fogaskerekeinek tekinti.

A sikeres vállalatok manapság a feje tetejére állítják a Fordról elnevezett módszert, s a tömegtermelés helyett a rugalmasságot tekintik célnak. A fejlett országok nem reménykedhetnek abban, hogy a nemzetközi versenyben kivívott vezető szerepüket a tömegtermelés révén megőrizhetik. A fejlődő országok ugyanazokat a gépeket képesek működtetni, a munkaerőköltségek pedig töredékét képviselik a fejlett országokénak. Egyetlen esélyük, hogy a pénzes fogyasztók által képviselt igényesebb piac felé forduljanak, s a minőséget, a választékosságot és az újdonságot biztosítsák. Ez pedig a termelési folyamat átszervezését teszi szükségessé.

A Ford módszereinek elkötelezett vállalatoknak az a bajuk, hogy túl ostobák a bonyolult technológiai alkalmazásához, túlságosan egyformák a változatosság kialakításához, és túlságosan rugalmatlanok ahhoz, hogy reagáljanak a kereslet gyors változásaira. A siker eléréséhez a termelészervezés új módjára van szükség, és arra, hogy a vállalatok újra felfedezzék a szakmunkásokat. Ez rámutat azoknak a célkitűzéseknek a másságára, amelyekről a korábbi oktatási reformok kidolgozói már kialakították a maguk nézeteit.

Túl humánus

Ha az ember az oktatásügy mai mindentudóit hallgatja, folyton az az érzése támad: mindez már elhangzott egyszer. A 60-as években az emberek sok időt töltöttek az oktatással kapcsolatos szeretlen ígéretek hallgatásával, s egy évtizeddel később ugyancsak sokat kellett töprengeniük azon: hogyan is dőlhettek be ezeknek az ígéreteknek. Az oktatásügy önmagát folyton ismétlő története vajon tragédia vagy komédia?

Az a baj a 60-as évek optimistáival, hogy túl sokat ígértek. Megbabonázta őket az emberi tőke alapelvén véve helytálló elmélete, amely szerint az oktatás a gazdasági növekedés rejtett tényezője. Elámították őket a politikusok, akik ürügyet kerestek, hogy pénzt pumpáljanak a jóléti államba. Aminek következményeképpen még a korábbinál is túlzóbb célokat fogalmaztak meg. Mindenekelőtt az állandó növekedést (arra alapozva, hogy az oktatásra fordított magasabb kiadások hozzájárulnak a gazdasági növekedéshez, a gazdasági növekedés viszont lehetővé teszi az oktatásba történő további beruházásokat); a szegénység megszűnését (mivel a jobb óvodai ellátás kedvezőbb indulási lehetőséget biztosít a szegény családok gyermekeinek); végül nagyobb társadalmi egyenlőséget (mert a szelektív iskolarendszer eltörlése mellett a bevezetett felzárkóztató programok ledöntik a társadalmi osztályok közötti korlátokat).

Ezek az ígéretek keserű kijózanodáshoz vezettek. Az egyetlen öngerjesztő növekedés, amelyet az oktatásra fordított kiadások óriási mértékű emelkedése eredményezett, az állások számának gyarapodása volt. Az oktatásügy kiterelvényesedése, talán szerencsétlen módon, a legtöbb nyugati országban éppen egybeesett a gazdasági növekedés feltűnő lelassulásával. Az oktatási rendszerbe fektetett pénzek nem vezettek a szegénység megszüntetéséhez, s nem tették elérhetővé a társadalmi egyenlőséget sem. A középosztály továbbra is nagyobb mértékben tudja saját hasznára fordítani az oktatás kínálta lehetőségeket, mint a szegényebbek. Emellett, bármi legyen is az oka, a szegények helyzete – főként Amerikában – a 60-as évek óta rosszabbodott. A 60-as évek követeléseinek nyomán a 70-es években légtüres tér jött létre.

Ahhoz, hogy ez ne ismétlődhesen meg, az oktatásügy képviselőinek jóval mérsékelttebbé kell válniuk. A legalapvetőbb kérdésekre kell összpontosítaniuk, mint például az iskolák működtetése, s a társadalmi tervezés feladatát meg kell hagyniuk a politikusoknak. Éppen elegendő, ha megfelelő számú frástudó munkaerőt képeznek ki, anélkül, hogy a szegénység eltörlésére vállalkoznának, s ráadásul a társadalmi egyenlőség vágyképét vetítene előre. Ha bárki is abba a kísértésbe esne, hogy nagyra törő terveket szőjön az oktatással kapcsolatosan, az alábbi tényezőkkal kell számolnia:

- Senki sem tudja, milyen is az igazán sikeres oktatási rendszer. Ennek nem az az oka, hogy hiányoznának az alapeszmék: minden nemzedék kitermelte a maga oktatásügyi profétáit. Még csak nem is az az oka, hogy az elvakultan szűklá-

tökörű kormányzatok nem hajlandók egymástól tanulni. Éppen ellenkezőleg: intenzíven folyik az oktatásügyi elképzelések nemzetközi cseréje. Az amerikai gyerekek német típusú óvodákba járnak, az angol diákok az amerikai *high-school* mintájára kialakított általános képzésben vesznek részt.

- Az oktatásban nincs egyértelmű kapcsolat a befektetett energia és az elért teljesítmény között. A nagyobb pénzügyi ráfordítás nem vezet feltétlenül jobb eredményekhez. *James Coleman*, az amerikai szociológusok nagy öregje, az ottani iskolákban 1966-ban elindított "Great Society" program hatásairól írt tanulmányában kimutatta, hogy az iskolák között a költségekben mutakozó különbségek többnyire nincsenek kapcsolatban a tanulmányi eredményesség terén mért különbségekkel. A tanulók sikeressége nem az iskolában folyó munkától, inkább családi háttérrel függ.

Az OECD által közzétett adatok rövid áttekintése is azt igazolja, hogy a pénz és az eredményesség közötti kapcsolat igencsak bonyolult dolog.

Kanada nemzeti jövedelmének minden más országénál nagyobb hányadát (7,2%) fordítja az oktatásra, a sikeresség szemmel látható jele nélkül; Japán ennél kevesebbet (4,9%) költ oktatásra, és minden arra utal, hogy nem is eredménytelenül. Németország költségvetésének alacsonyabb hányadát (9,1%) fordítja az oktatásra, mint bármely más OECD ország, s mégis olyan oktatási rendszerrel dicsekedhet, amelyet az egész világ irigyel. Dél-Koreában kétszer annyi tanuló jut egy osztályra, mint Angliában, a nemzetközi tanulmányi olimpiákon a koreaiak mégis mindig maguk mögé utasítják az angolokat.

- Az oktatás szempontjából legjelentősebb intézmény nem áll a kormány irányítása alatt. Az iskolai sikeresség vagy sikertelenség szempontjából a családnak jóval nagyobb a szerepe mint az iskolának, nem is szólva a főiskoláról. Ahhoz, hogy egy gyerek sikerrel járja végig az iskolai fokozatokat, leginkább arra van szüksége, hogy mögötte álljon két, egymással együttműködő szülő, akik fontosnak tartják a képzést. A család intézményének a legtöbb nyugati országban érzékelhető válsága valószínűleg gátolja a kormányzatoknak azt a törekvését, hogy az iskolák fejlesztése révén javítsák az oktatási rendszer eredményességét.
- Az oktatási rendszer expanziója kedvezőtlen hatásokkal is járhat. A diplomások számának megkétszerezése a felsőfokú képzettséget igénylő

állások megkétszerezése nélkül csak a diplomások munkanélküliségének növekedését és a képzettségek leértékelődését eredményezi. (A korábban alacsonyabb végzettségűekkel betöltött állásokba most jóval képzettebbek kerülnek.) A hallgatók viselkedése hasonlít a futballszurkolók eljárására, akik, hogy jobban lássanak, lábujjhegyen ágaskodnak a meccs alatt. Végül is senki sem lát jobban, de mindenkinek megfájdul a lába.

Lehetséges, hogy az elkövetkezendő néhány év az oktatási reformok hatástalanságát eredményezi. Ennek oka részben az, hogy a kormányok túlságosan sokat várnak legutóbbi intézkedéseiktől, és azt is túlságosan hamar. A legjelentősebb ok azonban a világgazdaság gyengélkedése. A legfelsőbb gond nem a szakképzett munkaerő hiánya, hanem a kereslethiány.

A diplomás munkanélküliek száma növekszik. Az üzletemberek nem sopánkodnak már a szakképzettség hiánya miatt, inkább elkezdték máshonnan elcsábítani a szakmunkásokat. De ha valamelyik ország úgy reagál a gazdasági visszaesés időszakára, hogy elhanyagolja oktatási rendszerét, bizonyosan vesztesévé válik annak a nemzetközi versengésnek, amely a növekedés újabb szakaszában beindul. Vegyük szemügyre e verseny résztvevőit.

Lemorzsolódott társadalom?

A legutóbbi amerikai elnökválasztás jelöltjei szokatlanul diszharmonikus triót alkottak. Egyvalamiben azonban mindhárman egyetértettek: alapvető oktatási reformra van szükség. *Georges Bush* még olyan minden előzmény nélküli lépést is tett, hogy az összes állam kormányzójának részvételével oktatásügyi konferenciát hívott össze. (Ennek eredményeként egy sor imponáló, bár megvalósíthatatlannak tűnő célkitűzést fogalmaztak meg azal kapcsolatban, hogyan válhatna Amerika az ezredfordulóra a világ legiskolázottabb nemzetévé.)

Bill Clinton első ízben mint oktatásügyi reformer hívta fel magára a közvélemény figyelmét. *Ross Perot* akkor kapott kedvet a belpolitikához, amikor felvállalta a neandervölgyi szinten álló oktatásügyi kormányzat terheit Texas államban.

Ez aligha meglepő. Amerika legalább egy évtizede tartó riadalomban él az oktatásügy miatt – és ez az aggodalom nem is alaptalan. Az üzletemberek szüntelenül arra panaszkodnak, hogy csupán két lehetőségük van: vagy új munkaerőt toboroz-

nak és gondoskodnak utólagos képzésükről, vagy külföldre telepítik irodáikat. Amerikában a lemorzsolódás aránya a középiskolákban eléri a 14%-ot, miközben ez az arány Németországban 9%, Japánban pedig csak 6%. A szorgalmi időszak 180 napot tesz ki, ami 60 nappal rövidebb, mint bármely más országban. A Japán gyerekek ötször annyi házi feladatot végeznek el hetente, mint velük egykorú amerikai társaik. Az amerikai diákok ritkán kényszerülnek komolyabb erőfeszítésre. A kötelező törzsanyag hiánya ösztönzi az oktatás olyan megközelítését, amely a vásárlóutcák árukínálatára emlékeztet: előtérben a könnyebb, választható tárgyak tömege, a nehezebb anyag pedig a félreesőbb polcokon. Az eredmény előre megjósolható. Az amerikai diákok gyenge teljesítményt nyújtanak a nemzetközi tanulmányi versenyeken.

A legdrámaibb problémát a szegénynegyedek oktatási intézményeinek szétesése jelenti. A gettókban működő iskolák ontják magukból az olyan gyerekeket, akik a legalapvetőbb szellemi képességekkel sem rendelkeznek, és tele vannak olyan pszichés problémákkal, amelyek miatt nemhogy az első, de még a harmadik világban sem jelentősenek használható munkaeerőt. Az iskolák közvetlen környezete – a bűnözés és a kábítószer markáns jelenléte – elkerülhetetlenül magatartási problémákat okoz.

Némelyik intézményben fémdetektort állítanak fel, hogy távol tarthassák a szűró- és lőfegyvereket az osztálytermekektől. Itt az 50%-os lemorzsolódási arány nem számít ritkaságnak.

Tisztelet a katatóniának

Visszás dolog lenne mindezekért a szociális zavarokért az oktatást hibáztatni. A gyerekek nem azért kezdenek fegyvert hordani, mert megbuktak irodalomból. De az amerikai iskolák újjászervezésekor tenni kéne valamit a gyengébb tanulók ösztönzése érdekében is. Az amerikai oktatási rendszer legkínzóbb strukturális problémája az, hogy nem tud mit kezdeni azokkal a tanulókkal, akik nem kívánnak továbbtanulni; azaz nincs szakképzési elágazása.

Amikor Amerikában a XIX. század végén és a XX. század elején átvették a német egyetemi rendszert, végzetes módon megfeledeztek arról, hogy a szakképzési rendszert is meghonosítsák. A szakképzési rendszer a társadalmi osztályok szerinti merev tagolódást idézte fel, és Amerika a felfelé tartó mobilitás büvkörében élt.

Ennek eredményeként a 16–18 éveseknek könnyörtelenül szembesülniük kell azzal a kérdéssel, hogy vagy magolnak a főiskolai továbbtanulás érdekében, vagy állást keresnek maguknak. (A két éves önkormányzati felsőiskolák, a *community college*-ok többnyire inkább az egyetemek “árleszállított” változataiként működnek, nem szakképző iskolaként.) Ennek a rendszernek akkor lenne értelme, ha a végzősök biztos és jól fizető állásokat találnának a helybéli üzemben. Ma a vállalatok magasabb szintű alapképzettséget és erősen specializált szakképzettséget igényelnek.

Ez a gond elérte az oktatási rendszernek azt a részét, amelyben Amerika még világelsőnek számít: a felsőoktatást. Az egyetemek számára a 30-as évek óta ez a legnehezebb évtized. Az intézmények, amelyek fél évszázadon keresztül élvezték a bőség áldásait, most ismerkednek a szűkösség körülményeivel. A szövetségi kormány egy évtizeden keresztül csökkentette a költségvetési támogatást. A pénzügyében lévő kormányzatok a főiskolákra fordított kiadásaik megtérülését igénylik. A költségvetési válsághelyzet, amely arra kényszerítette Kalifornia kormányzatát, hogy a főiskolák bezárását fontolgassa, odáig vezetett, hogy adóslevéllel fizettek az egyetemi előadókknak; ez megismétlődhet más államokban is. A magánegyetemek olyan mértékben emelték a tandíjakat, hogy fennáll a veszély: végül a leggazdagabbak iskoláivá válnak.

A következmény: a költségvetés-csökkentések sora, és nem csupán Kaliforniában. A chicagói egyetem befagyasztotta a béreket; a Yale egyetemen összevonják az egyes részlegeket. Mindenütt csak a megszorításokról hallani. Néhány jövőbelátó elméleti ember arról kezdett vitázni, hogy a háború utáni korszak nagyra értékelt egységes egyetemi intézményei, amelyek a tanítást és a kutatást egymással összhangban folytatták, és a kémiaiól a klasszika-filológiáig mindenben a legmagasabb színvonal elérésére törekedtek – túlságosan ormótlanak ahhoz, hogy képesek legyenek fenntartani magukat.

A józan politikai ítélőképesség aligha nyújt támaszt. A szélsőségesek a fejük tetejére akarják állítani a hagyományos egyetemeket. A hallgatókat nem egyéni teljesítményük, hanem csoport-hovatartozásuk szerint akarják kiválasztani. Az egyes kurzusok azért foglalkoznak a fekete nőekkel, mert a bőrük színe fekete, ahelyett, hogy azért foglalkoznának bizonyos fehér férfiakkal, mert azok jó könyveket írtak. Az egyetem a kisebbségek felszabadításának eszközeként működne, ahelyett, hogy a gazdasági növekedés motorjává válna.

Ezek a tervek kezdtek gyakorlati támogatást kapni, amint a 60-as évek radikális hallgatói váltak a 90-es évek kinevezett professzoraivá. Néhány vezető egyetem akkor is fekete és spanyolajkú diákokat vesz fel, ha az írásbelin kisebb pontszámot értek el, mint a fehér vagy az ázsiai diákok. (Ennek a támogatási gyakorlatnak a belátható következménye az, hogy az ilyen módon kedvezményezették vagy lemorzsolódnak, vagy csak kevésbé értékes tanulmányi ágakat választanak.) Az egyetemek gondtalanul érvényesítik az ilyen megkülönböztetést a kinevezések odaítélésekor is. Néhány egyetemi tanárt, aki nem követte ezt az irányt, a fajok illetve a nemek közötti megkülönböztetés vádjával elüldöztek az állásából.

Az amerikai oktatási rendszerrel kapcsolatos jó hír az, hogy igen sok ember állt elő gyökeres átalakítási tervekkel. A Bush-kormányzat megpróbálkozott egy záróvizsgán alapuló nemzeti tanterv bevezetésével, és – az utalványrendszer révén – az intézmények közötti versengés ösztönzésével. Ugyancsak támogatta a középiskolák újjáélesztését az új típusú iskolák számára kiírt nemzeti szintű verseny beindításával. Sok állam gyakorlati terveket készített a színvonal emelése céljából. Texas élenjárt a tanári vizsgák színvonalának emelésében; Minnesota állam bevezette az utalványrendszert, amelynek révén a szülők az iskolai körzethatárokon túlra is küldhetik gyermekeiket. Boston az iskolák és a helyi üzleti érdekeltségek egymáshoz történő közelítésével kísérletezett.

Mint a McDonaldnál

A vállalatok is százával készítettek terveket a képzés színvonalának emelésére. Ezek a tervek – némelyik lelkesítő, némelyik meglehetősen hóboros – négy alapelvre épülnek. Az első: az ösztönzési rendszer tökéletesítése. Az ismert vállalatok ingyen pizzát és hamburgert ajánlanak fel cserébe a jobb tanulmányi előmenetelért. A márkás nevű emberbarátok főiskolai ösztöndíjakat kínálnak fel, mintegy a végzősök áráként.

A második alapelv: segítséget nyújtani a szegény-negyedekben lakó gyerekeknek, hogy kijuthassanak a lepusztult nyilvános iskolákból. A Hudson Intézet meghatározott számú gyerek részére fizeti a magániskolák költségeit. (Bush megpróbálta ezt a nemzeti politika feladatává tenni.) A harmadik elv: az iskolák patronálása. Néhány társaság oktatási felszerelést adományoz, vagy személyzetet biztosít, mások állást ígérnek a diákoknak, azzal a feltétellel, hogy elfogadható eredménnyel végeznek.

Mindez jelentéktelen dolog a negyedik elgondoláshoz képest, ahhoz, ami az elkövetkezendő néhány évben létrejöhet. *Christopher Whittle*, aki vállalkozóként működik az oktatás területén, Knoxville-ben, Tennessee államban, az oktatásügy Ronald McDonaldjává akar válni. Azt tervezi, hogy megnyitja a nyereséges iskolák országos hálózatát. Ezek az iskolák ugyanannyiért vállalják a gyerekek képzését, mint amennyit az állami szektorban költenek évente egy fő képzésére – kb. 6000 dollárt –, és eljuttatják az oktatást a csodaszámítógépek és a tömegpiac korszakába. Más vállalkozók azt tervezik, hogy átvállalják az állami iskolák rendszerének irányítását.

Ezek az oktatási vállalkozók nincsenek híján a kritikusoknak. A demokratáknak, azzal, hogy visszahódították a Fehér Házat, nem lesz könnyebb az életük. De Whittle úr kiváló tanácsadókat gyűjtött maga köré. Sok demokrata úgy véli, hogy igazságosabb dolog az oktatást a szülők által szabadon használható utalványok, mint a helyi adók révén finanszírozni. A legtöbb amerikai ma úgy gondolja, hogy alapvető változásnak kell végbemennie az oktatás területén. Így a 90-es évtized az amerikai oktatási rendszer sorsdöntő évtizedének bizonyulhat.

Európában

Az amerikaiak a megoldási módok keresésekor minden gond nélkül kaphatnak tanácsot a németektől. Ha az iskolázás kerül szóba, a németek egyetlen dologról beszélnek szívesebben, mint az amerikai oktatási rendszer fogyatékoságairól, és ez a saját képzési rendszerük sikeressége. Ha a reggelinél összefut velük az ember, rövid tájékoztatót adnak a vizsgarendszerükről. Ha valaki együtt ebédel velük, eldicsekednek *tripartit* alapon szerveződő középiskoláikkal. A közös vacsora közben saját szakképzési rendszerükről áradoznak. Az esti iszogatás közben – a Maastricht-i szerződést és az egyesítést érintő rövidke kitérőt leszámítva – tovább magasztalják saját szakképzési rendszerüket.

Jó okuk van a büszkeségre. A német oktatási rendszer csodálatot vált ki külföldön és otthon egyaránt. A német szülők azért szeretik, mert rugalmas és biztosítja a választás lehetőségét. A diákok azért szeretik, mert szellemileg igényes, anélkül, hogy lélekromboló lenne. A munkaadók pedig azért elégedettek vele, mert képzett szakmunkásokat és igen felkészült kutatókat bocsát ki. A kormány egy pillanatig sem habozott, hogy beve-

zesse a német iskolarendszert az "új", keleti tartományokban is.

Mi teszi olyan sikeressé ezt a rendszert? Elsősorban az a tény, hogy világosan elkülönítettek három iskolatípust: a gimnáziumokat, a technikai középiskolákat és a szakmunkásképzést. (A 60-as években a szocialisták ösztönzésére született, és az általánosan képző, egységes iskolatípus bevezetésére irányuló tervek nagy ellenállásba ütköztek.) Ez a feladatmegosztás lehetővé teszi az iskolák számára, hogy diákjaik képességeihez és törekvéseihez igazítsák az oktatást. A gimnáziumok nagyobb teljesítményre készíthetik az elméleti érdeklődésű diákokat anélkül, hogy elbátortalanítanák kevésbé tehetséges társaikat. A technikai orientációjú középiskolák diákjai gyakorlati példákön keresztül sajátíthatják el az alapismereteket. A rendszer legmeglepőbb sikere – az elit újratelmesítésének eredményességénél is meglepőbb – az a képessége, amellyel a leendő szakmunkások tömegének alkalmasságát méri fel.

Az eredményesség második alapvető összetevője az elitképzés kiterjedtsége. A német érettségizők mintegy fél tucatsnyi fő tárgyat (köztük németet és matematikát) tanulnak, és további fél tucats melléktárgyat is hallgatnak. A németek nem élvezik azt a kétes értékű kiváltságot, amelyet az angolok, hogy már 18 éves koruk előtt visszavonhatatlanul választanának a két kultúra között. Még az egyetemisták is egy sor melléktárgyat hallgatnak a fő tárgyak mellett.

A siker harmadik biztosítéka a természettudomány és a bölcsészet egyenlő megbecsültsége. A németek nem osztják az angolok viszolygását mindattól, ami zajos és szaga van. A műszaki egyetemeken teljesen azonos elbírálás alá esnek, mint a Heilderbergben működők. A mérnökök névjegykártyáikon és az ajtóikra erősített névtáblákon tüntetik fel pozíciójukat. A vezető tudósokat elhalmozzák nemzeti kitüntetésekkel és vállalatigazgatói megbízatásokkal.

De a német oktatási rendszer hírnevét mindegyikfelett az úgynevezett duális képzési rendszer alapozza meg. Bármelyik 15 éves diák, aki nem kíván egyetemre menni, választhatja a 3 éves vagy hosszabb idejű szakmunkásképzést. Ez egyesíti a szakmatanulást valamely helyi üzemben folytatott munkavégzés közbeni és az iskolában folyó elméleti képzést. (Ez utóbbi korábban heti két nap volt, ma egyre inkább három.) A sikeres végzősök számára munkahelyet biztosít a helyi üzem. Kevésbé sikeres kortársaik is minden bizonnyal hasznosíthatják a megszerzett képzettséget.

Azok a fiatalok, akik korábban nem találták a helyüket az iskolában, most ismét elemükben érezhetik magukat, részben mert inkább felnőttként bánnak velük, részben pedig azért, mert kezdik érezni a tanulás és a keresőtevékenység közötti kapcsolatot. A szakképzés költségei megoszlanak az iskolákat fenntartó tartományi kormányzat, a bérköltségeik 2%-át a munkaerőképzésre fordító munkaadók, és a szakmunkástanulók között, akik az általuk végzett munkáért csupán egy névleges bért kapnak. Az iskola és a munkahely közötti másutt sokszor válságot okozó átmenet itt többnyire zavarmentes. A képzés mindenekelőtt tovább erősíti azt a kultúrát, amelyben a szakképzettség elismertségnek örvend, és megbecsülés övezi a szakmunkásokat. Sok német számára a szakmunkásképzés csak az első fok egy olyan felfelé vezető lépcsőn, amely eljuttatja őket ahhoz, hogy saját jogon, egy-egy szakmában mestertekké válhassanak.

Németországnak kétségtelenül megvannak a maga problémái is. Minden teuton szigorúság ellenére is hiányzik az iskolai képzést lezáró vizsgáztatás. A végbizonyítványok alapvetően a tanárok által adott értékelésen alapszanak. Ezt egészítik ki a szóbeli vizsgák. Ez a gyakorlat intézményesíti a végzettségi fokozatok elértéktelenedését (Németországnak jól jönne egy oktatási Bundesbank), ráadásul azt ösztönzi, hogy az érdemeiken felül értékelt gyerekek a szakképzés helyett az egyetemek felé törekedjenek. 1984 és 1990 között a szakképzést választó nyugat-német fiatalok száma 765.000-ról 600.000 főre csökkent.

Az egyetemi továbbtanulás melletti döntés sokszor tévedésen alapszik. A nem hagyományos egyetemeken a rendszeren belül talán a legkevésbé sikeres területet képviselik. Inkább a 60-as évek utópizmusának emlékművei, mintsem a gazdasági csoda eszközei. A saját végzettségi fokozatok rendszerének hiánya miatt a hallgatók egy évtizedig is elvegetálhatnak az egyetem falai között, amíg megszerzik a megfelelő fokozatot. Kohl kancellár amiatt panaszkodott, hogy Németországnak vannak a legkorosabb végzősei – a diploma megszerzésekor az átlagéletkor 28 év – és a legfiatalabb nyugdíjasai az egész világon.

A német tanárok köztisztviselői státust élveznek, többnyire azonban a bohémek életvitelét követik. A hatóságok kétségbeesett igyekezettel próbálják lenyesegetni ennek az utópiákból ismert paradicsomi állapotnak a vadhajításait. Rövidebb idejű képzést akarnak bevezetni, és a hagyományos egyetemekkel szemben a műszaki egyetemeket

támogatják (amelyek jól szervezett kurzusokkal és az iparral kiépített, gondosan ápolat kapcsolatokkal büszkélkedhetnek). E téren mindaddig kevés sikert értek el. A német politikusoknak nem sok tapasztalatuk van a középosztály érdekcsoportjával szembeni harcban.

Még a szakképzés terén is tapasztalhatók feszültségek. Az egyesítés erősítette az azzal kapcsolatos aggodalmakat, hogy a duális rendszer túlságosan költséges és merev – remek dolog ugyan a régi, híres iparágak számára, mint például az autógyártás, de túlságosan nehézkes azoknak a vállalkozóknak, akik egy remek ötlettel és bankkölcsönnel rendelkeznek.

Sok kisvállalkozás nem képes állni az évi 19 000 dolláros költséget, amit egy új munkaerő kiképzése jelent. És ha tudná is, nem feltétlenül talál hozzá szakoktatót. Németország annyira szűkében van a szakoktatóknak – Köln körzetében jelenleg négyezer főre lenne szükség –, hogy kénytelen Európa többi országában keresgélni az utánpótlást. A megegyezésen alapuló döntéshozatal és a törvényi rendezés feltétlen érvényesítése miatt (a szakképzés szabályozását törvénybe kell foglalni) a képzés gyakran a technikai fejlődés mögött kullog. A kormányzatok időnkénti felbuzdulásai a részérdek hatástalanítására vagy a képzést szabályozó törvények korszerűsítésére nem bizonyultak eredményesnek. Még mindig 375 hivatalosan bejegyzett különféle szakma létezik Németországban.

A képzési rendszer nem csupán a keleti területek bekebelezésével járó kiadásokat növeli meg jelentős mértékben. Kerékkötője is lehet a fejlett technológia által ösztönzött szolgáltató gazdaságra történő áttérésnek.

A Európai Közösséghez tartozó országok közül – Portugáliát leszámítva – Németország rendelkezik a legkisebb szolgáltatási szektorral. Ez olyan statisztikai adat, amely senkit sem lep meg, aki valaha is próbálkozott már azzal, hogy Németországban szombati napon egy csekket beváltson.

Jóból még jobbat

Ahhoz, hogy a német rendszert mindezekből a hibáktól mentesen, és néhány ponton tökéletesítve vizionálhassuk, északra, Dániába kell mennünk. A dán munkaerőpiac megoldotta az elméleti képzés túlsúlyának problémáját. A rengeteg élemedett korú végzős hallgató látványa, akik nappal taxisofőrként dolgoznak, éjszakánként pedig diplomamunkájuk befejezésén munkálkodnak, meggyőzte a kötelező oktatásból kikerülőket

a szakképzés fontosságáról. A szakképzési férőhelyekért jelenleg kiélezett küzdelem folyik. A dán kormányának a túlságosan engedékeny egyetemek problémájával is sikerült megbirkóznia. Az elmúlt pár évben az egyetemek bevezettek egy újfajta egyetemi minősítési fokozatot, hogy felgyorsítsák a diplomaszerezés folyamatát, és a tanulmányi idő elvesztegetésének elkerülése céljából megkövetelik a részletes órarendeket. Ezeket az újításokat a hallgatók is kedvezően fogadták.

A dánok elragadtatottan magyarázzák, miért előzik meg a németeket. Azzal érvelnek, hogy Dániában a technikai ismeretek tanítása során nagyobb hangsúlyt fektetnek az elméleti képzésre (amely egy életre szóló tudást alapoz meg), mint a gyakorlatra (amely hamar elavul). A műszaki jellegű tanulmányokat folytató hallgatók a műszaki főiskolákhoz tartoznak, de megbízásokat kapnak a helyi üzemektől. A dánok 1991-ben újításokat vezettek be a szakképzés terén is. 300-ról 80-ra csökkentették az oktatott szakmák számát, és úgy alakították a műszaki főiskolák finanszírozását, hogy azok versenyezzenek a diákokért.

Ez sima ügy a középiskolák terén régóta tapasztalható liberalizmushoz képest. A dán kormány egyedülálló gyakorlatot folytat a szabadpiaci elveknek az oktatás területén történő érvényesítésében. Azok a szülők, akik elégedetlenek az állami oktatással, csoportba szerveződhetnek, hogy létrehozzák saját iskolájukat, és bizonyos minimális követelmények teljesítése esetén számíthatnak arra, hogy az állam a költségek 90%-áig állja a számlát. Ez a lehetőség minden elképzelhető irányzatra nagy vonzerőt gyakorol. Egyes iskolák freudista vagy maoista elveket követnek. Mások a magas szintű nyelvoktatást vagy a tudományos képzést helyezik előtérbe. Ezekben az iskolákban a szülők jóval nagyobb befolyást gyakorolhatnak a döntéshozatalra, mint az állami szektorban.

Utolérés

Két jelentős európai ország hősies erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy oktatási rendszerét a német és a dán rendszer színvonalára hozza. Franciaországról és Angliáról van szó.

A franciák hatalmas előnyben vannak az angolokhoz képest a reformok bevezetése terén. Ez az előny a *bonapartizmus* öröksége. Franciaországban a műszaki és természettudományos képzés két évszázadon keresztül nagy tekintélynek örvendett. A francia iskolások régóta hozzászoktak ahhoz, hogy ifjúkoruk jelentős részét az érettségi, a "Bac-

calaureat” megszerzésére áldozzák. Ez a vizsga szélesebb körű ismereteket igényel, mint az angolok úgynevezett “A” szintje, és szigorúbb, mint a német “Abitur”.

Ez lehetővé teszi a kormány számára, hogy figyelmét az oktatási lánc leggyengébb láncszemére, a szakképzésre összpontosíthassa. Harminc évvel ezelőtt a francia szakképzés siralmas állapotban volt. Az elméletcentrikus oktatásirányítás is megvetéssel kezelte. Az üzleti körök túlságosan rövidlátók voltak ahhoz, hogy pénzt fektessenek bele. A kézműipari szektoron kívül alig voltak ipari tanulók. A kormány tehát cselekvésre szánta el magát. Kötelezték a vállalatokat, hogy bérköltségeik 1%-át a szakképzésre fordítsák, és arra ösztönözték a szakképző iskolákat, hogy bővítsék intézményeiket; kidolgozták a szakképesítések jól áttekinthető rendszerét; merész célokat tűztek ki a felnőtt népesség technikai képzettségének javítására. Ma azoknak a diákoknak, akik nem kívánnak egyetemen továbbtanulni, túlnyomórészt olyan a nappali tagozatos szakképzési kurzusokra iratkoznak be, amelyek révén országosan elismert szakképesítést kaphatnak.

Az angolok talán még a franciáknál is radikálisabbak voltak. Az utóbbi öt év során valóságos oktatási reformőrület zajlott le. Alighogy a nagyközönség megemésztett egy mélyreható reformtörvényt – amelyet minden esetben úgy harangoztak be, mint a háború utáni legjelentősebbet – máris kész volt a következő.

A konzervatív kormányzat politikája négy fő elemből áll. Először: bevezetnek egy nemzeti tantervet, amely állandó ellenőrzés alatt áll. Másodszor: lehetővé teszik a szülők részére, hogy a számukra legkedvezőbb intézménybe küldjék gyermekeiket (szabad iskolaválasztás), így az iskolákat annak alapján finanszírozzák, hogy hány gyereket vonzanak (fejkvóta-rendszer). (Alkalmanként a kormányzat az egyetemekre is kiterjeszti a fejkvótán alapuló finanszírozást, hogy rávegye az egyetemeket a gyengébb tanulók felvételére.)

Hogy a szülőket hozzásegítsék az egymással versengő iskolák közötti jól megalapozott választáshoz, a kormány az iskolákkal nyilvánosságra hozhatja vizsgaeredményeiket, és kötelezi a helyi hatóságokat, hogy egy külön versenytabellán rangsorolják az iskolákat.

Harmadszor: a helyi oktatási hatóságokat megkerülve a pénzeszközöket az intézményeket irányító testületeknek utalja át. Negyedszer pedig: arra bátorítja az iskolákat, hogy alakítsák ki egyedi arculatukat. A kormány 1986-ban tört utat ennek

a gondolatnak, amikor az ipari szférával együttműködésben létrehozta a városi műszaki főiskolákat. Jelenleg is arra ösztönzi a működő iskolák ezreit, hogy lazítva a helyi hatóságok ellenőrzésén, teremtsék meg saját egyedi jellegzetességeiket.

Ha ez mind olyan szép, mint amilyennek hangzik, akkor mi az oka a brit oktatási rendszer zűrzavarának? Részben az, hogy túlságosan sok átalakítani való akadt. Nehéz elképzelni, hogy alkalmas a gazdasági növekedés fenntartására egy olyan oktatási rendszer, amelyet az ipari fejlődéssel szembenálló sznobok alakítottak ki a XIX. század közepén, és amelyet egy évszázaddal később az ugyancsak iparelles egyenlőségpárti erők formáltak újjá. Részben pedig az, hogy a kormány túlságosan későn, 1980 helyett csak 1988-ban kezdett hozzá az oktatás reformjához. Emellett túlságosan kevés energiát szenteltek a rendszer leggyengébb pontjának, a szakképzésnek a fejlesztésére. Egy maréknyi városi főiskola és egy seregnyi Szakképzési és Vállalati Tanács (a munkaadók többségi jelenlétével működő testület, amely felelős a szakmai képzés helyi megszervezéséért) nem lesz elegendő az ázsiai tigrisek sakkban tartására.

Tigrisek az iskolapadban

Bárki, aki Japánban vagy a Csendes-óceán menti, újonnan iparosodott országokban jár, elámulhat az oktatás szinte vallásos kultuszán. Japánban szombaton reggel nyolckor takaros egyenruhába öltözött gyerekek masíroznak az iskolába. Koreában minden kis mellékutcában előkészítő iskolákra bukkanhatunk. Hongkongban egy gyermekorvos arról számol be, hogy valóságos járványként terjed a hátgerinc ferdülése, aminek az az oka, hogy az iskolásgyerekek rendszeresen nagy halom könyvet cipelnek magukkal. Szingapúrban a légkondicionált épületek zsúfolásig teltek a leckét magoló gyerekekkel.

Míndezek az erőfeszítések egyértelműen kifizetődők. Ha egy pillantást vetünk az iskolai teljesítményeket értékelő táblázatok valamelyikére, láthatjuk, hogy az ázsiai országok az élbolyban helyezkednek el. A régiónak ez a teljesítménye rejtélyt jelent mindazok számára, akik azt hiszik, hogy az oktatás sikeressége a költségvetési kiadások nagyságától függ. Az iskolák többsége még Japánban is meglehetősen ütört-kopott és a hasonló nyugati intézményekhez képest elég gyengén felszerelt.

A térség sok iskolájában az átlagos osztálylétszám meghaladja a 40 főt. Koreában az iskolák felkéri-

azokat a szülőket, akik valamilyen speciális hozzáértéssel bírnak, hogy tartsanak hetente néhány órát.

A japán iskolák úgy faragják le a rezsköltségeket – és kapcsolják be az ügybe az erkölcsi nevelést –, hogy a gyerekekkel végeztetnek el egy sor olyan kiszolgáló tevékenységet, mint például az ételek felszolgálása vagy az osztálytermek kitakarítása. Néhány országban – Hongkong és Szingapúr a legnevezetesebb példa – több az iskola, mint az iskolaépület. Az egyik iskola délelőtt, a másik délután használja ugyanazt az épületet.

Ez a takarékos szemlélet sikeres, mivel a diákok és a tanárok egyaránt szilárdan hisznek abban, hogy az érdem elnyeri jutalmát. Japán és az ázsiai tigriseknek nevezett országok tekinthetők ma a világ leginkább teljesítményelvű társadalmainak. Az egyetemeknek világosan kijelölt helyük van a társadalmi státusz-rangsorban, és hatékony állás-közvetítőkként működnek. Akik a leghíresebb egyetemek legnagyobb presztízsű fakultásain kapnak helyet – amilyen például a tokiói jogi kar –, később a legjobb állásokat szerzik meg. És így tovább, egészen a pedellusig.

Ennek a teljesítményelvű felfogásnak az eredménye a könyörtelen iskolai verseny. A felsőbb éves középiskolások olyan módszeresen és feszített iramban készülnek záróvizsgáikra, hogy az meg-rökönyödést vált ki a nyugati megfigyelőkből. Kudarc esetén a tanulók nem adják fel, újra próbálkoznak. Japánban olyan sok diák ismételt vizsgát, hogy külön nevük is van: *roninnak*, vagy kóbor samurájnak nevezik őket. Az egyetemi férőhelyekért folyó küzdelem alakítja az iskolarendszer alsóbb szakaszait. Egyes középiskolákról több diák jut be a legjobb egyetemekre. A diákok körében pedig örült versengés folyik, hogy ezekbe a középiskolákba jussanak be. Néhány felső tagozatos iskolából jobbák a bejutási esélyek a legjobb középiskolába. Tehát a diákok eszeveszetten küzdenek, hogy ide vegyék fel őket. Még az óvodai férőhelyekre is felvételi vizsga révén lehet bejutni.

A gyerekek számára hajtóerőt jelent az erős családi nyomás is. A szülők hajszolják a gyerekeiket, hogy sikert érjenek el, de maguk is minden anyagi és személyes áldozatot meghoznak annak érdekében, hogy ebben segítsék őket. Az anyák otthon végzett munkájuk révén nyújtanak segítséget, és a továbbjutásért tanuló gyerekeket megkímélik a házimunkák elvégzésétől. Az apák drága játékokat ígérnek a sikeres vizsgáért cserébe. A család minden erejével azon van, hogy biztosítsa a nyugodt tanuláshoz a feltételeket.

Ez a versengés kiterjedt iparaggá változtatta a felvételi előkészítést. A legtöbb gyerek Japánban vagy a térség többi országában előkészítő iskolába vagy magántanárhoz jár. Ez különösen elterjedt a sorsdöntő vizsgákra készülőknek, illetve azoknak a fiataloknak a körében, akik valamely vizsga ismétlésére kényszerülnek. Az előkészítő iskola (*juku*) Japánban és Taiwanban szinte kötelezővé vált. (A legkiválóbb japán előkészítő iskolákba olyan nehéz bejutni, hogy ez egy másik virágzó üzletágat hozott létre, az előkészítő iskolára előkészítő iskolát.) Szingapúrban szívesebben alkalmaznak magántanárokat. A dél-koreai és a hongkongi szülők a kétféle intézménynek valamiféle keverékét használják.

Az eredmény az, hogy a térség országainak valójában nem egy, hanem két iskolarendszere jött létre: egy állami és egy magán. Ez hatalmas mértékben megnöveli a társadalom oktatási befektetéseinek mértékét. A családok könnyen elköltetik minden megtakarított pénzüket az iskolázásra. Japánban egy *juku* átlagos évi tandíja 650 dollár a kiegészítő jelleggel tanulók, és 3.800 dollár a teljes idejű egyetemi előkészítőn részt vevők számára. Az előkészítő jól jövedelmező pályát jelent. Japánban a *juku* jól fizetett tanári gárdával és milliomos tulajdonosokkal büszkélkedhet. A vezető *jukuk*nak kiterjedt intézményrendszerük és több ezer hallgatójuk van. Dél-Koreában a sikeres magántanárok – közülük sokan egyetemi hallgatók, akik kevéssel ezelőtt bizonyították küzdőképességüket az egyetemek vizsgatermeiben – mutatós sportautókon furikáznak.

Sok időt és pénzt áldoznak tehát az oktatásra. A gyerekek szabadidejüket annak szentelik, hogy speciális iskolákban vizsgákra készüljenek. Amint befejezik a tanulást a rendes iskolában, rohannak az előkészítőbe vagy haza a magántanáraikhoz. A hétvége és a szünidő alkalmat ad arra, hogy még több időt töltsenek a *jukuban* vagy a magántanárnál. Azok, akik elbuknak az egyetemi felvételi vizsgán, az előkészítőők teljes idejű hallgatói lesznek.

A magánsektor is a megújulás hajtóerejét jelenti: hozzájárul a rendelkezésre álló oktatási módszerek körének bővítéséhez. A *juku* a – néha 500 fő részvételével zajló – előadásokat és szeminárium formát alkalmazza. A *juku* kifejlesztette a felmérő jellegű vizsgákat (amely rámutat a gyenge pontokra) és az előrejelző vizsgát, (amely alapján eldönthető, melyik egyetemen indulhat valaki eséllyel). A magántanárok alkalmazkodhatnak a diákok tanulási ritmusához, és bármely fontos problémá-

jukban segítségükre lehetnek. Szingapúrban a legújabb divat az, hogy a tipegő kisgyerekek számára nyitnak számítógép-klubokat. A térségben lakók természetesnek veszik, hogy az oktatást a versengés és az üzleti szellem keveréke ösztönözheti. Az üzleti szellemet a japán jukuban fejlesztették tökélyre. Az a legsikeresebb iskola, amelyben a legmagasabbak a költségek, s annál sikeresebb egy tanár, minél magasabb a bére. A legjobb tanárok hatszor annyit keresnek, mint a leggyengébbek.

A tandíjfizetés az állami szektorban is megszokott dolog. A japán középiskolákban, amelyben a 15–18 év közöttiek tanulnak, évente körülbelül 1600 dollárnak megfelelő összeget kell fizetni. A legjobb iskolák azt is elvárják, hogy a szülők jelentős adományokat juttassanak az iskolának. Az állami egyetemeken kb. 2000 dollár a tanulónkénti tandíj, a magánegyetemen ennek a kétszerese. Ez azt jelenti, hogy az iskoláknak és az egyetemeknek éppen úgy versengeniük kell a diákokért, ahogya a diákoknak kell versengeniük az iskoláért. Ha az intézmények nem vonzanak elegendő fogyasztót, az esetleg bukásukhoz is vezethet. Az iskolák gyakorta kis füzeteket tesznek közbe, amelyben portékájukat ajánlják. Számos országban az újságok tele vannak azokkal a versenytáblázatokkal, amelyek az iskolákat eredményességük alapján rangsorolják.

Ennek a teljesítményelvű modellnek számos helyi változata van. Dél-Korea és Taiwan az amerikai minta szerint szervezte meg a maga egyetemeit, és a legkiválóbb hallgatókat elküldik, hogy megszerezzék az amerikai tudományos doktori fokozatot. Az amerikai befolyás mindenütt jelen van Japánban – a háború után az amerikai mintát követve szervezték újjá iskolarendszerüket, és minden valamirevaló iskolának van baseball csapata –, de a japánok az amerikaiak demokratikus eszméit meritokratikus szellemben átvértelmezték.

Hongkongban és Szingapúrban elsősorban angol befolyás érvényesül. A legjobb iskolákban olyan légkör uralkodik, mint az 50-es évek Angliájának gimnáziumaiban, vagy a mai Ulster-ben. A falakon az iskola hajdani nevezetes személyiségeinek megfakult fotói és a tanulmányi versenyek győzteseinek nevével teli táblák lógnak. Az iskolásokat 0 szintre és A szintre sorolják. (Ezt a gyakorlatot, arra hivatkozva, hogy túl elitista, Angliában már megszüntették.) A tanárok arra panaszkodnak, hogy az A szint átlaga olyan alacsonyra súlylyedt, hogy már zavarja őket a legmagasabb pontszámot elért hallgatók aránya. Szingapúrban a legkiválóbb hallgatók Oxfordba és Cambridge-be

szóló ösztöndíjat kapnak. Hongkongban az angol stílusú oktatás kevésbé népszerű, mint korábban – a vízumra vágyó hallgatók inkább Észak-Amerikát és Ausztráliát választják, és egyre növekszik azok száma, akik anyanyelvükön kívánának tanulni –, bár ehhez a hongkongi egyetem még túlságosan angolos.

Vizsgáláz

A egyes kormányok politikája ugyancsak növelheti az országok közötti különbségeket. A régió politikusainak véleménye megoszlik azzal kapcsolatosan, vajon a jelenlegi versengés nem túlhajtott-e? A japán oktatási minisztérium kijelentette, hogy mérsékelni kívánja a versenyt. Az öngyilkos és idegösszeomlást kapott tizenévesek száma egyre ijesztőbb. A minisztérium arra kívánja ösztönözni az iskolákat, hogy a magolás helyett inkább a kreativitásra helyezték a hangsúlyt. A hivatalos szervek mindent megtesznek, hogy visszaszoruljanak az előkészítő iskolák és csökkenjen az iskolák közötti pontverseny jelentősége (mulatságosnak találták, amikor megtudták, hogy Angliában most éppen a pontverseny ösztönzése a cél). Ezek a reformok azonban inkább csak felületi kezelést jelentenek, s nem hoznak alapvető változást.

A japánok mindenestre nem mennek olyan messzire, mint a dél-koreaiak. A dél-koreai kormány a 60-as években, építve a népnek az elit-iskolákkal szembeni ellenérzésére, rendeletet hozott, hogy a középiskolai férőhelyeket sorshúzással kell betölteni. Ez a verseny-ellenes politika csak lassan enyhült – a kormány létrehozott egy maroknyi, rendkívül erős szelekciót érvényesítő iskolát a kiemelkedő tehetségek számára –, de a versengés még mindig igen éles az egyetemi felvételi vizsgákon.

Szingapúrban a kormányzat az 1980 óta bevezetett reformok révén kapcsolt magasabb fokozatra az oktatásügy terén. Csökkentették a gyerekek közötti versengést annak révén, hogy képességeik alapján kiválasztották a rendkívül tehetségeseket a kilencévesek korosztályából, s a többi gyereket 11 éves korban képességei szerint osztották különböző szintekre. Ez növeli az iskolák közötti versengést, a tanulmányi eredmények szerinti verseny eredményének közzétételét, és lehetővé teszi, hogy a lista élén álló iskolák emeljék tandíjait, s ennek révén félig önállóvá váljanak. (Az egyik vezető iskola azt tervezi, hogy egy lakóépülettel toldja meg a meglévő intézményt, és minden diáknak kötelezővé teszi, hogy egy időre bentlakó

legyen.) Az elmúlt évtized során az oktatási minisztérium megnehezítette a tanmenetet. Minden szingapúrinak két nyelven kell vizsgáznia, saját etnikai csoportjának hivatalos nyelvén és angolul.

Ez a politika nem örvend általános elismertségnek. A legjobb iskolák fél-privatizálása miatt a kormányzat mandátumokat veszített az 1991-es választásokon. Az emberek úgy vélekedtek, hogy ez a rendszer a teljesítményelvűségnél is jobban kedvez a társadalmi szelekciónak. A nyelvpolitika azt jelenti, hogy egy kínai hallgatónak, aki otthon a hongkongi dialektust beszéli, angolul és kínaiul is meg kell tanulnia. Ez az ellentmondásos oktatáspolitikai verseny erősítésével illetve mérséklésével kapcsolatban, egy közös félelemből származik: attól, hogy a tömegtermelésben minden állás-helyet Kína kaparint meg, a Nyugat pedig megtartja a magas termelékenységű munkahelyeket. A régió politikusai amiatt aggódnak, hogy iskoláik továbbra is ontják majd a tömegtermelésben használható rendkívül fegyelmezett végrehajtó munkára alkalmas munkaerőt, miközben az ipar egyre inkább a rugalmasan alkalmazkodó, alkotó szellemű munkaerőt igényli.

Jelenleg Japán és Szingapúr vezeti az élbolyt a szakképzett munkaerő termelésében. A legerősebb Japán vállalatok igen nagy hangsúlyt fektetnek munkásaik képzésére. Aszerint alakítják a fizetésüket, hogy milyen mértékben képesek bonyolult feladatok ellátására, fokozatosan helyezik őket egyre magasabb beosztásokba, hogy perspektívát és különleges képzettséget nyújtsanak számukra. Szingapúr elszántan törekszik arra, hogy a térség legképzettebb munkaerőjét mondhatta magáénak. Büntetőadót rótt ki azokra a külföldi vállalkozásokra, amelyek nagy arányban alkalmaznak szakképzetlen munkásokat. Emellett meggyőzték azokat a vállalatokat, amelyeknek anyaországában magas szintű a szakképzés, hogy hozzájáruljanak létrehozott iskolákat Szingapúrban. Más országokban jóval ingatagabb lábakon áll a rendszer. Dél-Koreában irigylésre méltó a munkaerő mozgékonyasága, de maguk is hozzájárultak ahhoz, hogy a szakképző iskolák visszaszorultak. Hongkong bővíben van a sokoldalú munkaerőnek, de ez párosul a britekére emlékeztető ellenszennvel a szakképzés iránt.

Az alkotó szellem témája ennél jóval kényesebb. A reprodukív tanulás hagyománya – amely nélkül aligha lehetne elsajátítani a több ezer kínai frásjelet – a hagyománytisztelt gyakorlatával párosul, amely jelentős akadály annak, hogy a hallgatók kritikusán viszonyuljanak bizonyos eszme-

rendszerekhez. Az egyetemeknek nem sikerült erős kutatási hagyományokat teremteniük. Japánban az egyetemi tanárok sokkal inkább feudális urakra emlékeztetnek (de még azoknál is önelégültebbek), mint értelmiségi felfedezőkre. Az egyetemi hallgatók pedig úgy kezelik az egyetemet, mint egy pihenőállomást vizsgákkal teli rémes gyermekkoruk és a rájuk váró, bérmunkásként eltöltendő felnőttkor között. A dél-koreai egyetemek ontják magukból az olyanfajta terméket, amely rossz hírtüket költi. Szingapúrnak és Tajwannak mégis sikerült a humántudományok terén kutatási hagyományokat kialakítani. A politikusok elszántan igyekeznek az újtószellemet visszahozni a Keletre. A japán oktatási kormányzat megpróbálja szabadabbá tenni az egyetemeket. Dél-Koreában a kormány a korábbiánál többet költ kutatásra. A hongkongi kormány egy jelentős adomány segítségével révén egy tudományegyetem felállításán dolgozik. Szingapúrban folyamatban van egy tehetségeket támogató speciális program, amely a felfedező tanulási módszerét építi.

Ezek a tények csak részben meggyőzőek a képzésrombolás és újtószellem újfajta kultuszával kapcsolatosan. Amikor a japán hallgatók Angliában vagy Amerikában járnak, úgy tekintenek a kritikai szellem és a tekintélyrombolás helyi sportnak számító gyakorlatára, mint a jólneveltség hiányának vagy a léhaságnak a megnyilvánulásaira.

Szingapúrban a félhivatalos helyi lap, a *Straits Times* gyakran közöl vezércikket, amelyekben arra ösztökéli a szingapúriakat, hogy legyenek innovatívabbak. A tehetségeket másodsorban tanították csak gondolkodni. Cambridge-ben és a Harvardon még egy darabig üldögezhettek a babérjaikon.

Működésbe hozni

Mi az, ami az egyik iskolát sikeressé teszi, a többit meg kudarcra ítéli? Harminc évvel ezelőtt a válasz teljesen egyszerűnek tűnt: a források. A legjobb iskolák azok voltak, amelyek a legmodernebb felszereléssel és a legkedvezőbb tanár-diák létszám-aránytal rendelkeztek. Ez a vélekedés azt is magában foglalta, hogy ha emelni akarják az iskolák színvonalát, akkor egyszerűen arra van szükség, hogy több pénzt kell fordítani az iskolákra.

Ezzel az elemzéssel az a gond, hogy a gyakorlatban megmértetett és könnyűnek találtatott. A 60-as évek közepét követően az amerikai és az európai kormányok megkísérelték, hogy véget vessenek az iskolák szegénységének. A kormányok a végsőkig költek, de a szegény iskolák fenn-

maradtak. Eközben az ázsiai országok ütött-kopott iskoláiból özönlöttek a jól képzett gyerekek. Az iskolai siker magyarázatát tehát máshol kellett keresni: sokkal inkább a lélektan világában, mint az anyagi erőforrások terén.

Ami egy jó iskolát megkülönböztet a többitől, az az erkölcsi világképe. A sikerhez arra van szükség, hogy egy iskola kialakítsa a maga egyedi arculatát, és azt képes legyen közvetíteni diákjai számára. Azok az iskolák, amelyek határozott arculattal rendelkeznek, világosan megfogalmazott célkitűzéseket követnek, és ha ezek a célok nem valósulnak meg, képesek változtatni módszereiken vagy az ösztönzés eszközein.

Németországban a háromféle középfokú iskola világosan megfogalmazott célokat követ. A japán gyerekek olyan elszántan törekszenek az iskolai sikerre, hogy boldogan azonosulnak iskolájuk egész közösségével. Dániában a gyerekeknek rendkívül nagy választék áll rendelkezésre, hogy megtalálják a nekik való iskolát. Ennek az ellenkezője jellemző azokban az országokban, ahol az oktatás nem hatékony. A hagyományos amerikai középiskola a körzetében élő gyerekek képzésére vállalkozik, tekintet nélkül arra, hogy milyen képességekkel rendelkeznek és függetlenül attól, milyen pályára készülnek. Az a törekvés, hogy mindenki iskolája legyen, megfosztja ezt az iskolát a sajátos arculattól. Egyszerűen egy helyi iskola, sem több, sem kevesebb.

Ma a legjobb amerikai iskolák megkísérik, hogy ennél többek legyenek. A legutóbbi évtized során az iskolák országszerte megpróbálták megkülönböztethetővé válni a többitől, főként a gyerekek tanulásra ösztönzésében. Mindezt azért, hogy megállítsák az oktatás hanyatlását. A "mágnes"-iskolák – tehát azok, amelyek bizonyos tárgyakra specializálódtak és diákjaikat több körzetnyi távolságból vonzották magukhoz – ennek a mozgalomnak az úttörői voltak. Az olyan elit-iskolák, mint a Bronx-i vagy a Boston-i a specializáció és a szabad beiskolázás révén váltak híressé. A mágnes-iskolák mozgalmanak célkitűzése az volt, hogy más iskolák számára is lehetővé tegyék hasonló alapelvek érvényesítését.

Hogyan ösztönözhetik a politikacsinálók ilyen sikeres iskolák létrehozását? Két elképzelés van, amely növekvő támogatást szerzett az oktatásügy elméleti szakemberei körében. Az egyik a helyi tanügyigazgatás, a másik a fejkvóta-rendszer. A helyi igazgatás azt jelenti, hogy az iskola mindennapi ügyeiben a döntés joga a vezető tanárok, nem pedig a helyi bürokraták kezében van. Ez megnö-

veli a helyi vezetők lehetőségeit, hogy intézményük egyedi arculatát kialakíthassák. A fejkvóta-rendszer pedig azt jelenti, hogy az iskola annak alapján kapja a pénzügyi támogatást, hogy hány tanulót tud magához vonzani.

A piaci forradalomnak Amerikában csak jelentéktelen hatása volt. A középosztálybeliek többsége kívül kerül azon a rendszeren, amelyben az iskolákat a helyi adókból finanszírozzák. A Demokrata Párt túlságosan elköteleződött az általános középiskola eszméjének – és túlságosan szoros szálak kötik a tanári szakma érdekeihez. De ezek a gondolatok másutt egyre népszerűbbé válnak. Ezek alkották az 1988-as angol oktatási reform alapjait. Szingapúrban a legsikeresebb iskoláknak nagyobb beleszólást engednek saját ügyeik intézésébe és a tandíjak emelésébe. Még Svédországban is bevezetik a fejkvóta-rendszert.

Alulképzett alsósok

Érdemes a piaci mechanizmusokat a diákok és az iskolák esetében is érvényesíteni. Az egyik módja annak, hogy a potenciális lemorzsolódottakból megfelelően képzett munkások legyenek, ösztönzésük javítása. A középosztálybeli szülők kevésbé tehetséges sarjai kitartóan viselik az iskolázással járó kellemetlenségeket (az unalmas tanárokat és a számtalan házi feladatot), mert tisztában vannak vele, hogy később ez kamatozni fog. Akik pedig megfelelkezni látszanak a nevelés és a jólét összefüggéséről, azok feddés vagy akár lekenyerezés képében mindig figyelmeztetésben részesülnek.

Az amerikai középiskolák ugyanezt a módszert kezdték alkalmazni. Némelyik egyszerű ösztönzőket alkalmaz – egy ingyen pizza, ha valaki megtanul egy Shakespeare-szövegrészletet, egy ingyen hamburger, ha valaki alaposan megtanulja a geometriát. A többi iskola rafináltabb fűfűgokkal csábítja tanulásra a diákokat. A Reneszánsz Oktatási Alapítvány, egy jótékonyági szervezet, amely 1500 iskolában támogatja a teljesítménynövelést szolgáló jutalmazást, a jutalmak jól kiépített fokozatai révén bátorítja a gyerekeket arra, hogy javítsák osztályzataikat. Ezek a fokozatok az egyszerű ajándékokkal kezdődnek, s folytatódnak egészen az egyetemi ösztöndíjakig.

Ennek a felfogásnak a logikus következménye a tanulásért adott fizetés. Gyakorlatilag ez történt a német duális rendszerben: a végzősök már szerény fizetést kapnak az iskolai tanulás és a munkavégzés közbeni képzés egyfajta keverékeért. Ez kezd mássutt is elterjedni. Texasban, San Antonióban, a

Rotary Club havi 50 dollárt ad azoknak a gyerekeknek, akiket az a veszély fenyeget, hogy anyagi nehézségek miatt kimaradnának.

Az iskolai kudarcok csökkentésének másfajta módja a szakképzés fejlesztése. Az iskolát elhagyó gyerekek hajlanak arra, hogy jól fizető, de további esélyeik szempontjából zsákutcát jelentő állásokat vállaljanak. A szakmunkástanulónak válás lehetőségei eltértenék őket az ilyen baljóslatú döntésektől és számtalan élönnyel járnának. Zökkenőmentesé tennék az átmenetet az iskolából a munkába: a szakmunkástanulók pénzt keresnek, de folytatják a tanulást. Arra ösztönöznék a diákokat, hogy felismerjék: a szakmai képzés a társadalmi rang és jólét forrása lehet. A legkedvezőbb hatás pedig az, hogy feljebb jutnak a szociális ranglétrán.

A kudarcok csökkentését azonban nem lehet teljesen a bőkezű emberbarátokra és az előrelátó üzletemberekre bízni. Néha a kormányoknak is meg kell tenniük a magukét. De ahhoz, hogy a kormányok kezdeményezései a 90-es években sikeresebbek legyenek, mint a 60-as évek hasonló lépései, a döntéshozóknak ismételtén meg kell fontolniuk, mire költik a pénzt. A kormányzatok túlságosan sokat költenek azokra, akik minden körülmények között sikeresek lesznek az iskolában, és túl keveset azokra, akiket erősen fenyeget az iskolai kudarc.

A kormányok a közköltségek lefaragását az egyetemekenél kezdenék. A legtöbb nyugati ország jóval többet költ bármelyik egyetemére, mint akármelyik általános iskolára. De az egyetemi hallgatók többnyire a középosztályból származnak, vagy túlnyomórészt oda fognak tartozni. A megtakarított pénzt a hátrányos helyzetű gyerekeknek szervezendő, iskola előtti felzárkóztató programokra kellene költeni. Ezek a programok korábban talán utópikus célokat követtek és gyermekmeteg módszereket alkalmaztak. De alapvető megközelítésük helyes: ha valaki komoly hasznot remél az oktatási kiadásoktól, akkor a legfiatalabakra kell költenie.

Agyak a mérlegen

Befektetni az oktatásba a 90-es években ugyanazt jelenti, amit a 40-es években az államosítás, és a 80-as években a privatizáció – a kor általános csodaszere. A jobboldal képviselői azért tartják becsben az oktatást, mert a munkaerő hatékonyabbá válásával kecsegtet, a baloldaliak pedig azért, mert nagy szerepet ad az állami beavatkozásnak. A közgazdászok – jobb és baloldaliak egya-

ránt – azt erősítgetik, hogy a tőke ma létező legértékesebb formája az emberi tőke.

Igazuk van. A világ gazdaságban egy nemzet helyzeti előnye egyre nagyobb mértékben munkaerőjének minőségétől, nem pedig anyagi erőforrásaitól függ. Némelyik nagyvállalat már évtizedek óta ebben a valódi határok nélküli világban működik. Az alantasabb munkákat azokba az országokba telepítik, ahol olcsó a munkaerő, a szellemileg igényesebbeket pedig oda, ahol a munkások képzettek. Még a közepes méretű vállalatok is ezt az utat kezdik követni. Ma az amerikai bankok körében például az a divat, hogy helyi irodákat nyitnak Írországból vagy Indiából.

A vállalatok mozgékonyságának megnövekedése különösen a gazdag országok számára jelent fenyegetést. Valaha a gazdag országok azért őrizhették meg gazdagságukat, mert jobb technológiával rendelkeztek, vagy könnyebben találtak jövedelmezőbb piacot. Ma a bérek nem a helyi, hanem a világpiachoz igazodnak. Ennek következtében a gazdag országok akkor őrizhetik meg helyzetüket hosszú távra, ha termelékenyebb – másképp fogalmazva képzettebb – munkásaik vannak.

A gazdag országok a nemrégiben iparosodott országokban és a fejlett világban is mindenütt azt láthatják, hogy rengeteg ember akad, aki ugyanazt a munkát a fizetésük töredékéért is hajlandó elvégezni. A válasz először a kétségbeesés, azután a reformok. Sehol sem olyan szembeszökő ez, mint Amerikában és Angliában. Ezekben az országokban a politikusok arra a felismerésre jutottak, hogy ugyancsak lemaradtak Japán és Németország mögött.

A reformerek mindkét országban többféle piaci mechanizmust alkalmaztak annak érdekében, hogy tökéletesítsék az iskolákat, és felszámolják az oktatás és termelés közötti szakadékot. És mindkét országban komoly akadályokba ütköztek.

Az első akadály az oktatási kormányzat ereje volt. Angliában a tanári szakszervezetek ellenálltak (és az oktatás elméleti szakemberei is ellenfelei voltak) az elmúlt évtized során bevezetett szinte valamennyi reformnak. A kormányok makacsul ugyanabba a nehézségbe ütköztek – olyanokkal kellett végrehajtatniuk elképzeléseiket, akik túlnyomórészt elleneztek azokat.

A második nehézséget a külföldi modellek alkalmazásával járó gondok jelentették. Az angolok és az amerikaiak részekből próbálták összeragasztgatni a német szakképzési rendszert, a német Kereskedelmi Kamara mintájára létrehozott, a munkaerő által vezetett szervezetek felállítására révén,

és Németországot is igyekeztek felülmúlni a szakképzésre fordított magán- és közpénzek mennyiségében.

Az eredmények csalódást keltettek, részben a rossz időzítés miatt – a szakképzés reformjára a gazdasági visszaesés idején került sor – nagyobb részben pedig az eltérő hagyományok összeegyeztethetlensége miatt. Az angol vállalatok esetében hiányzott a német vállalatoknál meglévő, kiépített kapcsolatrendszer is. Ráadásul mindenáron rövid távú haszonra törekedtek: a legtöbb vállalat inkább máshonnan csalta el a képzett munkaerőt, mintsem hogy hozzájáruljon képzésükhöz.

A harmadik nehézség abban állt, hogy nehéz összeegyeztetni a piaci mechanizmusokat a társadalmi igazságosság elvével. A leginkább magától értetődő piaci megoldás az iskolai kudarcok csökkentésére az intézmények finanszírozásának leállítására, és a pénzeknek közvetlenül a megrendelőkhöz juttatása, tehát az utalvány-rendszer. Azok, akik az utalvány-rendszert javasolják, azzal érvelnek, hogy ezzel nagyobb hatalmat adnak a szülők kezébe. Hozzáteszik, hogy ezzel eltűnik a különbség a magániskolák és az állami iskolák közötti különbségtétel, és megnövekszik az oktatásra fordított kiadások egésze (mivel a szülők többet költhetnek, mint amennyit saját zsebükből tudnának fizetni). Az utalványrendszer bírálói viszont azzal érvelnek, hogy ez a rendszer is a gazdagoknak kedvez (mert megkönnyíti számukra, hogy független iskolákba írtassák be gyermekeiket) és aláássza a társadalom egységét (a szegényebb gyerekeket a lecsúszóban lévő iskolák csapdáiba csalva).

Attól is tartanak, hogy a kormányok ennek ürügyén akarják csökkenteni az oktatásra fordított kiadásokat.

Az utalvány-rendszerről folyó érvelés sok vita forrása. Amerikában elkeseredett csatározásokhoz vezetett a katolikus iskolák közpénzekből történő támogatása. Angliában elfordította a közvélemény figyelmét a sokkal fontosabb témákról, mint például az új típusú iskolák létrehozása, és hozzájárult, hogy a fontosabb reformokat egészen 1988-ig halogassák. A kompromisszum, hogy az utalvány-rendszer révén az állami szektor iskoláiba tereljék a pénzeket, számos hátránnyal jár – sok szülőben még mindig nem tudatosult, hogy a iskolákkal szemben, mint fogyasztóknak kellene fellépniük –, mégis hozzájárult az elképzelések továbbfejlesztéséhez.

De a változások nem voltak elég messzire vivők és nem voltak elég gyorsak. Az angolszász országok túl keveset tettek ahhoz a 80-as években, hogy felzárkózzanak az oktatás terén ma világszerte számító társadalmak szintjére. Annak, aki ma az emberi tőke fejlesztéséről gondolkodik, elsősorban a német modellt követő európai és a Csendes-óceán térségében lévő ázsiai fejleményekre kell figyelnie. Pillanatnyilag a német modellt követő Európa halad az élen, részben mert újítószellemű egyetemekkel rendelkezik, de még inkább amiatt, mert egyedülálló módon képes nagy számban kibocsátani a szakképzett munkaerőt. Ezek a jól képzett munkások az emberi tőke korában számos előny elérését teszik lehetővé, képessé téve a vállalatokat az információs technika és a rugalmas gyártási rendszerek kiaknázására. A középkori kézművesek kora bizonyosan lejárt.

(Adrian Wooldridge: *Education. Trying harder. The Economist*, 1992, november 21.)

(fordította Tóti Éva)

